

**Тема 13. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧІ ПРОЦЕСИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XVIII ст.
(2 год.)**

План

1. Зростання старшинського і дворянського землеволодіння.
2. Перетворення верхівки козацької старшини у поміщиків-дворян.
3. Закріпачення селян і козаків та посилення їх визиску.

Література:

а) основна

Борисенко В.Й. Курс української історії. Київ, 1996. С.338–345. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Borysenko_Volodymyr/Kurs_ukrainskoi_istorii_Z_naidavnishykh_chasiv_do_XX_stolittia.pdf?

Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Том II (від половини XVII століття). Видання друге. Київ: Глобус, 1992. С.201–207, 270–271. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007281>

б) додаткова

Гуржій О. Наддніпрянська Україна та зарубіжний світ у соціально-економічних вимірах XVII–XVIII ст. Історичні нариси. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0016571.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини. 1768–1830. Київ, 1997. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kohut_Zenon/Rosiiskyi_tsentralizm_i_ukrainska_avtonomiia_Likvidatsiia_Hetmanschyny_1760-1830/

Тексти до інтерпретації

Універсал гетьмана К.Розумовського про обмеження права переходу селян на Лівобережній Україні 22 квітня 1760 р.

...За поданим донесенням в нашу Генеральну військову канцелярію від Генерального військового суду представлено, що з цього Генеральному суді заслухано дві справи, які проведено і вирішено у Миргородській полковій канцелярії за позовом колезького асесора грузинського князя Давида Церетелі, на колишнього його підданого хорольського жителя Данила Корабленка про відмову його (Корабленка) повернутися у володіння Церетелі і про інше, про що, між іншим, в рішенні Миргородської канцелярії визнано, що Корабленка не слід звинувачувати як відповідача за те, що він не перейшов на попереднє місце проживання, оскільки, мовляв, за указом від 18 серпня 1749 року малоросійському народу дозволений перехід з місця на місце. Худобу ж, коней, овець і все рухоме і нерухоме майно, що було в Корабленка тоді, коли він покинув володіння позивача, повинен він, Корабленко, на основі права залишити за позивачем; а за розглядом, мовляв, Генерального суду, хоча на основі статуту книги, 12 розділу, 14 артикула сказано: утікачів з жінками і дітьми та їх пожитками віддавати поміщику, але на основі вищезгаданого указу малоросійським жителям дозволений перехід з місця на місце. Що ж до пожитків, які є у втікачів, то цього в згаданому указі не сказано, чи їх повинні відбирати поміщики при переході, чи вони повинні залишатись при тих, хто переходить. Потім, оскільки Генеральний суд за позовом Церетелі не сміє присудити на його користь як самого згаданого підданого Корабленка, так і його (Корабленка) рухомого майна, Генеральний суд просив від Генеральної військової канцелярії, як йому діяти в цьому і інших, подібних випадках...

У височайших, власноручного її імператорської величності підпису грамотах, у першій – від 18 грудня 1749 року при обранні гетьмана Малої Росії сказано, що її імператорська величність зволила обіцяти своїм імператорським словом новообраному гетьману і всім вірним підданам малоросійського народу всі вольності, права і привілеї, які вони мали з часу прийняття під Російську державу Богдана Хмельницького з військом Запорозьким і усім малоросійським народом, непорушне тримати...

Через те на виконання цієї височайшої її імператорської величності грамоти, що дана нам на уряд гетьманської гідності, якою наказано нам управляти всякими військовими і цивільними справами на основі військових прав, колишніх звичаїв та встановлених пунктів і в нагляд вищезгаданих малоросійських прав, конфірмованих¹ указами малоросійському народові, не менше того, щоб запобігти недоїмкам, які зросли в указних консистентів, (щоб запобігти) кривдам володільцям та іншим людям, які (кривди) бувають від того, що піддані забирають нажите на їх (володільців) грунтах майно, а більше й самому посполитому народові, щоб даремно не розгублювати при переході нажитого на чужих грунтах майна, наказуємо: оголосити по всій Малій Росії щоб посполитий народ при переході з одного володіння в інше не забирал нажитого ним на землях володільців майна і цим не завдавав збитків зазначеним володільцям. Так само і володільці, приймаючи до себе посполитих із чужих володінь, не приймали б майна, нажитого в іншому володінні, а хто буде в цьому викритий, в праві буде той володільець, від якого посполитий перейшов з нажитим майном до іншого володільця і там його прийнято без письмового дозволу, шукати від того володільця слушного вдоволення та винагороди в силу малоросійських прав, керуючись у малоросійських судах тими ж малоросійськими правами, які вказані в указі її імператорської величності про вільний перехід посполитих без всякого скасування. Проте, щоб і володільці інколи, під виглядом нажитого посполитими у них майна, не могли затримувати у себе посполитих, і тим самим не робили перешкоди в їх вільному переході, при своєму переході посполиті повинні з'являтися до володільців і брати у них письмове посвідчення про вільний перехід, яке володільці, беззаперечно, повинні видавати. Якщо ж деякі володільці будуть при цьому виявляти упертість, то посполиті повинні заявити про це найближчому урядові, який повинен вимагати у володільця таке письмове посвідчення або щоб інший уряд видав його. Але й інші володільці без посвідчення не повинні приймати посполитих. Що ж стосується панських слуг, особливо тих, що порушують малоросійські права, оскільки вони живуть в домах панів, деякі вільні, а інші прийняті з підданства у дворову службу, оскільки вони дуже бідні і сироти, і всі навчилися різних спеціальностей панським коштом, а потім, не бажаючи порядно жити, а вільні, не дослуживши умовленого терміну і вчинивши шкоду і злочинство своїм господарям, утікають крадькома і без відпустки пристають до інших поміщиків, які без жодного виду і паспортів, інколи ще і намовивши, приймають і утримують, бо таким слугам без відпустки і письмових посвідчень відходити від своїх господарів і іншим їх приймати за тими ж малоросійськими правами забороняється. Через те, щоб і володільці, чиновники, і інші люди в прийманні, а найбільше в підмовлянні служителів, що втікають від господарів без відпустки і письмових посвідчень, утримались і не замішані були б в такій підлості і цим самим не порушували малоросійських прав – цим категорично забороняється. Але якщо хто з приводу такого прийняття утікачів від господарів без відпустки і письмових посвідчень і, зокрема, з підмови, буде викритий, то з такими поступати в усіх малоросійських судах на випадок скарги по силі малоросійських прав без скасування. Про що і вам для виконання пропонується. В інші малоросійські полки, також і в Генеральний суд для виконання цього надіслані ордери.

Указ Катерини II про остаточне закріпачення селян на Лівобережній і Слобідській Україні 3 травня 1783 р.

I.

¹ Дарованих.

8. Для певного і правильного одержання казенних прибутків у намісництвах Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському, щоб запобігти всяким втечам і обтяженню поміщиків інших сільських жителів, кожному з поселян залишитися на своєму місці і при своєму званні, де він записаний нинішньою останньою ревізією, за винятком тих, які відлучилися до оголошення цього нашого указу. На випадок же втеч після оголошення цього указу діяти за загальними державними постановами.

9. Містам, що знаходяться в намісництвах Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському, надати рівні вигоди і переваги, якими на підставі дарчих грамот наших предків користуються міста Київ, Чернігів, Ніжин і інші, передбачаючи, між іншим, спільні настанови, які ми видаємо для міст нашої імперії, і крім цього, сприяти перетворенню їх в квітучий стан...

12. Все це йде мова про такі міста, які не можуть підлягати ніяким сумнівам, з приводу яких не може бути суперечок і які складаються із мешканців казенного відомства і нікому не віддані у володіння. Щодо міст, про які йдуть суперечки, то тут треба спочатку розглянути і вирішити звичайним порядком, кому вони належать. Але через те, що майже в усіх малоросійських містах за дворянами і чиновними людьми з різних нагод приписані двори з селянами та землі, потрібно запропонувати тамтешньому нашому генерал-губернатору намагатися придбати їх на користь міста шляхом купівлі або обміну, щоб таким чином цілком очистити міста від усього їм не властивого...

15. ...Право на викуп майна найближчими родичами, про яке в малоросійських правах немає ніякої постанови, поширити і на губернії Київську, Чернігівську і Новгород-Сіверську, оскільки воно відноситься до загального державного законодавства.

II. ...Ми визнали за необхідне вчинити однакове розпорядження і щодо тих повітів, із яких складалась колишня Слобідська Українська губернія і які тепер увійшли до складу Харківського і частково Курського і Воронезького намісництв.